

A program keretében széles körű kutatómunka valósult meg. Nagy figyelem irányult a mérvadó nemzetköz szakirodalom feldolgozására, az adaptáció és a KAP-reform legújabb szakasza kezdeti tapasztalatainak rendszerezésére, a távlati kilátások feltárására.

Az elvégzett kutatások fő eredményei az alábbiakban összegezhetőek.

1. Az integrációelmélet alkalmazása az agrárgazdaság adaptációjának magyarázatára

1.1. Vámunió-elmélet és integráció

A vámunió elméletek széleskörű elemzése alapján az adaptációból származó fő előnyök és veszteségek az alábbiakban foglalhatóak össze:

1. Az előnyök várhatóan annál nagyobbak, *minél kisebb a közösségi és a világpiaci ár különbsége*. (Minél kisebb a rés, annál kisebb a kereskedelemterelés esélye.)
2. A kereskedelemteremtésből adódó pozitív hatások várhatóan meghaladják a kereskedelemterelésből adódó negatív hatásokat, ha a vámuniót alkotó országok hasonló termékeket állítanak elő az unió létrejöttét megelőzően. A kereskedelemteremtésből adódó *potenciális nyereség annál nagyobb, minél nagyobb a hatékonysági különbség a leendő tagállamok hasonló tevékenységeit illetően*. (Ugyanakkor, az integráció komoly alkalmazkodási költségekkel járhat.)
3. A kereskedelemteremtés lehetősége annál nagyobb, *minél nagyobb a leendő partnerek egymással szemben alkalmazott eredeti vámtételei közötti különbség*.
4. A kereskedelemteremtés annál valószínűbb, *minél árrugalmasabb a kereslet*, mert (a csökkenő árak eredményeként) annál inkább növekedhet az értékesíthető mennyiség.
5. A kereskedelemteremtés annál valószínűbb, *minél árrugalmasabb a partner exportkínálata*. (Minél rugalmasabb az exportkínálat, annál nagyobb mértékű lehet a kevésbé hatékony hazai termelés helyettesítése.)
6. Az integrációból származó előny annál nagyobb, *minél nagyobb az egymás közötti kereskedelem aránya a teljes forgalomhoz viszonyítva*, és minél kisebb (az integrációt megelőzően) a harmadik országokból származó import.

7. A nettó kereskedelemteremtés annál valószínűbb, *minél alacsonyabb a közös külső vám.*
8. A nettó kereskedelemteremtés annál valószínűbb, *minél nagyobb a preferenciális övezet.*
9. Egyértelműen nyereséges a vámunió, ha valamely szektort illetően az import egyetlen forrása (már az unió létrejöttét megelőzően is) a partner ország. Ebben az esetben nem kerülhet sor kereskedelemterelésre.

1.2. Kereskedelmi elméletek és a mezőgazdaság versenyképessége

A versenyképességi elméletek (kereskedelemelméleti, közgazdaságtani, stratégiai menedzsment és marketing megközelítések) összehasonlítása alapján két közös vonás azonosítható: versenyképességi előnyre lehet szert tenni. (1) alacsony költségek, vagy (2) a vásárlók szemében megkülönböztetettnek minősülő termék előállításával. Levonható tehát az a következtetés, hogy az alacsony költség és a termékdifferenciálás az esetek zömében kompetitív előny forrása lehet.

Ugyanakkor a *tökéletes verseny* feltételezése meglehetősen nagy leegyszerűsítés. A mezőgazdaság tekintetében igen elterjedt a különböző export-import, vagy árszabályozó intézkedéseket tartalmazó *kormányzati politikák* alkalmazása. Ez pedig sok esetben jelentős mértékben gátolhatja a versenyképesség érvényre jutását a nemzetközi kereskedelemben. A nemzetközi kereskedelem tehát nem magyarázható csupán a kereskedelem gazdaságtanának hatékonysági kritériumai alapján, hanem azt – egyéb tényezők mellett – az alkalmazott gazdaságpolitikai (azok között kereskedelempolitikai) eszközök is befolyásolják.

A versenyképes termelési költségek és árak nem feltétlenül érvényesülnek, ha a versenytársak exporttámogatásban részesülnek, vagy az importőr országok magas vámokat alkalmaznak. Az ilyen jellegű intézkedések megnehezítik a kompetitív előny realizálását, vagy másképpen megfogalmazva: a versenyképesség integráns részévé válnak.

A termelési és kereskedelmi statisztikák (KSH, EUROSTAT) azt mutatják, hogy Magyarország többé-kevésbé ugyanazokat a termékeket exportálja, illetve importálja, mint az EU. A nettó exportőri/importőri pozíciót illetően a csatlakozást

megelőzően mindössze hat termékcsoportha volt eltérés kimutatható. A magyar agrárgazdaság viszonylagos versenyképességét mutathatja, hogy a régió országai közül az 1990-es évektől – csökkenő szinten – egyedül Magyarország tudta 2006-ig folyamatosan megőrizni aktív agrárkülkereskedelmi mérlegét az Európai Unióval szemben.

A vámunió a *specializációra* ösztönöz. A piaci szereplők beruházásait úgy irányítják, hogy a potenciális tagállamok minél specializálódottabbak legyenek egymással szemben. (Ez a specializáció ugyanakkor azt is jelenti, hogy az unió egésze a kívül állókkal szemben egyre kevésbé specializált lesz.)

2. EU-adaptáció és a magyar agrárgazdaság versenyképessége alapkérdéseinek feltárása

A CAP-adaptációja, a közös piaci szervezetek átvétele alapvetően érinti a magyar agrárgazdaság versenyképességét (is). Az alkalmazott eszközök – elsősorban az export-import, illetve a belső ár- és intervenciós rendszer – mind a mezőgazdasági árak, mind a termelési költségek alakulását befolyásolják.

A nagy számú hatást gyakorló tényező együttes és rendszerszerű elemzése *ökonometriai modellek* keretei között végezhető el. Az alkalmazható részleges, illetve általános egyensúlyi modellek figyelembe veszik a különböző bel- és külpiaai agrárpolitikai eszközök ármódosító hatását, és ár rugalmassági mutatókat alkalmazva jelzik előre a kínálati reakciókat.

A szektorális elemzés során – még a csatlakozást megelőzően – három fő mozgáspálya (szcenárió) került vizsgálatra. E különböző mozgáspályák a csatlakozás időpontját, a lehetséges makroökonómiai hatásokat, a műszaki haladás változásait illetően, továbbá a közvetlen támogatásokkal, illetőleg a kínálatszabályozással kapcsolatos alapvető feltételezések szerint tértek el egymástól.

Az alkalmazott modell nem nyújt közvetlenül versenyképességi eredményeket. Minthogy azonban az egész szimuláció reálárakkal kalkulált ár rugalmassági számításokon alapult, *a nettó export alakulása fontos versenyképességi következtetések levonására ad lehetőséget:*

- a szimuláció jelentős – esetleg extrém – mennyiségű nettó exportot jelez a gabonatermelésben, ami a szektor viszonylag magas potenciális versenyképességére utal;
- csökkenő nettó exportot, bizonyos esetekben nettó importot jelez az olajos magvakra, ami a szektor csökkenő versenyképességére utal;
- a termelést korlátozzák a cukor- és tejkvóták, illetve kedvezőtlen alakul a csatlakozás utáni versenyképesség, egyes tejtermékekből nettó import alakulhat ki;
- viszonylag versenyképes – ám továbbra is alacsony szintű – a marhahús előállítására;
- kiélezett versenyképességi problémák várhatók a sertés- és baromfihús esetében, amelyek az exportpozíció romlását, súlyosabb esetben jelentős nettó importot eredményezhetnek.

A szektorális elemzések alapján megállapítható:

- 1) Az adaptációs folyamat elsősorban a gabonaféléknek kedvez, a termelési és exportszerkezet egyoldalú extenzív átalakulását eredményezheti.
- 2) Alapvető változás jelezhető előre bizonyos hagyományos export termékek (pl. sertés- és baromfihús) esetében. A meglévő hatékonysági problémák, illetve a magasabb takarmányköltségek következtében csökken az export versenyképessége, sőt nettó import is elképzelhető. A külkereskedelmi egyenleg romlását elvileg javíthatja a növekvő gabonaexport, ám az annak lehetősége korlátozott. Ezért a bemutatott szerkezeti változások valójában **a nettó export jelentős visszaesésének veszélyét** hordozzák.
- 3) Az egyoldalú extenzív szakosodás elkerülése, illetve a versenyképesség megtartása érdekében különösen nagy hangsúlyt kellene kapnia **az exportszerkezet diverzifikálásának**, illetve a termékdifferenciálásnak.
- 4) A hatékonyság javítása *versenyképességi kényszer*. Az exportteljesítmény KAP átvételét követő romlása arra hívja figyelmet, hogy bizonyos szektorokban súlyos hatékonysági problémák állnak fenn.

3. A KAP adaptációból adódó versenyképességi kilátások bemutatása

Az 1990-es évektől Magyarország egyre több KAP típusú eszközt vezetett be, a preferenciális megállapodások keretében egyre nagyobb mértékben nőtt a kereskedelem, az élelmiszeriparban jelentős mértékű külföldi tőkeberuházásokra került sor, megindult az agrár-élelmiszeripari szerkezetváltás. A leendő és a régi tagállamok között mutatkozó *ár- és minőségi különbségek egyre inkább csökkentek*. Nem meglepő ezért, hogy a jelentős ár- és az azt követő outputemelkedéssel kapcsolatos várakozások nem teljesültek.

Az EU-csatlakozással megnyílt támogatási és finanszírozási források alapvetően új helyzetet teremtettek a hazai agrártermelők számára. Elvileg lehetőség nyílna az elmaradt beruházások pótlására, valamint hatékonyság- és minőségjavító beruházások megvalósítására.

A versenyképesség érvényre jutását azonban számos tényező *korlátozhatja*, többek között a következők:

- a támogatások beépülnek az inputárakba;
- a kínálatmenedzsment intézkedések (cukor, tej, terület-pihentetés) gátolják a növekedést, a méretgazdasági előnyök kihasználását;
- az alacsony termelékenység.

A mezőgazdasági termelés jövedelmezőségének javulásával azonban nemcsak a munkaerő, hanem a többi termelési tényező ára is nő. Ha a tényezőárak emelkedése nem párosul a hatékonyság növekedésével – vagyis ha a tényezőárak emelkedése mögött nem áll reálteljesítmény – az infláció felgyorsulása, a versenyképesség romlása várható.

Az 1990-es évek eleje óta nőtt ugyan a *mezőgazdasági termelékenység szintje*, ám az még mindig elmarad a régi tagállamok (EU15) átlagától. A régi tagállamokhoz viszonyított lemaradás még akkor is egyértelmű, ha figyelembe vesszük, hogy az eltérő árszintek, árfolyamok, termelési szerkezetek és egyéb tényezők torzíthatják a közvetlen összehasonlítást. E körülmények között különösen felértékelődik az olyan kompetitív előnyök szerepe, mint például a termelési koncentráció, a specializáció, az inputmenedzsment, a minőség vagy a biotermelés.

A hazai termelők versenyképességét alapvetően befolyásolta az EU külpiaci szabályozásának az átvétele is. A magyar exportőrök helyzetét – az alkalmazott kereskedelempolitikai eszközök szempontjából – alapvetően négy tényező határozta meg: a korábbi magyar exporttámogatás, az EU exporttámogatása, az EU által alkalmazott importteher, illetve a harmadik országok által az EU exportra alkalmazott importteher.

4. A magyar adaptáció kezdeti nehézségeinek bemutatása

Az adaptáció nemcsak új szabályozási mechanizmusok (s azok keretében új támogatási formák) átvételét jelenti, hanem egyúttal a belső piacon a korábbinál jóval intenzívebb versenyközegben történő helytállás igényét is.

Az adaptációt a magyar agrárgazdaság átalakulása, az e szektorban is kialakuló *transzformációs krízis* előzte meg. Az adaptáció időszakára is átnyúlik a visszaesést követő tartós *transzformációs depresszió*, amelynek versenyképességi összefüggései beható elemzésre kerültek. Az elmúlt másfél évtizedben *a magyar agrárgazdaság versenyképességének folyamatos romlása* ment végbe. (E folyamatra utal a feltárt komparatív előnyök – RCA – csökkenésének, illetve számos termék esetében megszűnésének irányzata.)

Az *adaptációs sokkok* nagyrészt az állattenyésztési piacok területén jelentkeztek, ám nagy jövőbeli problémára utal a masszív és a csatlakozás előttinél nagyságrendileg nagyobb gabonafelesleg. E körülmények között a növénytermelés irányában tovább torzul a termelési szerkezet, a jövedelemképződésben emelkedik a támogatások szerepe, míg a *nettó export* – mint a versenyképesség fontos jelzőszáma – *drámai mértékben romlik*. (2006-ban Magyarország az SITC I-III. termékcsoportjában a többi EU-tagországgal szemben nettó importőrré vált.)

5. Az agrárpolitikai változások hatása a versenyképességre

Az agrárpolitikai változások egyrészt az EU Közös Agrárpolitika (KAP) 2003-ban megindult legújabb reformszakaszát, másrészt a WTO Doha Forduló lezárását követő új nemzetközi agrárkereskedelempolitikai feltételrendszert jelentik.

E politikai változások, illetve azok termék- és faktorpiaci, jövedelmi és strukturális hatásai a kutatás során széles körű – parciális és általános egyensúlyi modell-vizsgálatokra is támaszkodó – elemzésre kerültek. Az agrárpolitikai eszközök változásai között robosztus versenyképességi következményekkel jár az *exporttámogatások csökkenése* (majd teljes megszűnése), illetve a harmadik országok *piacrajutásának* javítása. Mindez a külső verseny intenzitásának nagyfokú növekedését, az EU agrárpiacok további liberalizációját eredményezi.

A nemzetközi kereskedelem liberalizálásával párhuzamosan egyre nagyobb figyelem irányul a *nem vám jellegű korlátokra*: a minőségi, higiéniai és egészségügyi követelményekre. A magasabb szintű standardok sok esetben igen jelentős összegű beruházást tesznek szükségessé. Bár e téren akár EU támogatásokat is igénybe vehetnek, a hazai vállalkozások jelentős része a mai napig sem tud megfelelni a magasabb követelményeknek, ezért e standardok „piacra lépési” korlátként viselkedhetnek.

További, a versenyképességre hatást gyakorló tényezők is áttekintésre kerültek:

- az árfolyamok és a szektorális versenyképesség;
- a bioenergetikai célú felhasználás piaci következményei;
- az állatbetegségekkel összefüggő sokkok.

6. A magyar agrárgazdaság előtt álló lehetőségek és veszélyek feltárása

A SWOT-elemzés – támaszkodva a kutatás egészére – a magyar agrárgazdaság előtt álló lehetőségeket és veszélyeket vette számba. Ütköztetve ezeket a lehetőségeket az erős és gyenge pontokkal lehet képet alkotni arról, hogy a magyar agrárgazdaság hogyan tud reagálni a globális kihívásokra.

Az elemzés is mutatja, hogy a magyar mezőgazdaság input oldalon számos olyan tulajdonsággal bír, ami kompetitív előny forrása lehet (erősségek). A sok tekintetben romló nemzetközi versenyképességi pozíció azonban arra enged következtetni, hogy az inputoldali előnyök nem válnak output oldali előnyökké, azaz egyre nagyobb figyelem irányul a gyengeségekre. A versenyképesség megőrzése, megteremtése, valamint a lehetőségek kihasználása, a veszélyek leküzdése érdekében

mind a vállalati, mind a nemzeti agrárstratégia központi elemévé kell válnia a hatékonyság javításának, illetve a lehetőségek kihasználást akadályozó tényezők leküzdésének.